

DIJKVERSTERKING HOORN – EDAM

ACHTERGRONDDOCUMENT CULTUURHISTORIE

12 maart 2014, aangevuld 3 juli 2014, 25 oktober 2016

Inhoud

1 Huidige situatie

- 1.1 Regionaal niveau
- 1.2 Lokaal niveau
- 1.3 Dijkniveau
- 1.4 Waardering cultuurhistorische elementen

2 Beleid cultuurhistorie en autonome ontwikkeling

- 2.1 Rijksbeleid
- 2.2 Provinciaal beleid
- 2.3 Gemeentelijk beleid

3 Beoordelingskader cultuurhistorie

- 3.1 Inleiding: sturende documenten
- 3.2 Beoordelingskader
- 3.3 Mogelijke effecten

Bronnen

Bijlagen

- I Steenbekleding per module
- II Provinciale Monumenten Westfriese Omringdijk en Noorder IJ- en Zeedijken
- III Ontwikkeling dijktracés Hoorn – Durgerdam 1916 - nu
- IV Visie cultuurhistorie (Startnotitie, 2008)
- V Kaart cultuurhistorie

1 Huidige situatie

De volgende paragrafen (1.1 t/m 1.3) gaan in op de cultuurhistorische aspecten in het beïnvloedingsgebied van de dijkversterking. Eerst komen het regionaal en lokaal niveau aan de orde, daarna het dijkniveau.

1.1 Regionaal niveau

Landschapstype en middeleeuwse ontginningen

In historisch-geografisch opzicht behoort de omgeving van de dijk Hoorn - Edam voor het grootste deel tot het landschap van de *veenontginningen*. Zowel Waterland als de Zeevang bestaan daar voor het overgrote deel uit. Daarbinnen ligt een aantal gebieden die behoren tot het landschapstype *droogmakerijen*. De drooggemaakte *braken* langs de dijk horen ook bij dit landschapstype.

Ten noorden van Schardam ligt de omgeving van de dijk binnen de Westfriesse Omringdijk en hoort dan ook bij West-Friesland. Het landschapstype is hier historisch-geografisch eveneens dat van de veenontginningen, maar dan op *oude zeeleigonden*. Voor dit landschapstype wordt ook de benaming *oude zeeleilandschap* gebruikt.

De grootschalige en vaak systematische ontginning van de veengebieden kwam in de 10e eeuw op gang. De ontginning hield primair in dat evenwijdige afwateringssloten werden gegraven, loodrecht op een ontginningsbasis/veenstroompje. Daardoor ontstonden langgerekte kavels. De boerderijen werden voor op de kavels gesitueerd, bij de ontginningsbasis. Op deze wijze kwamen langgerekte boerderijlinten tot stand. Voorbeelden in de Zeevang zijn o.a. de dorpen Middellie en Warder.

De ontginningen vonden plaats op particulier initiatief en zijn minder regelmatig dan die in het Utrechts - Hollandse veengebied, die van boven af werden georganiseerd (graaf van Holland, bisschop van Utrecht). Toen tegen het eind van de 13e eeuw Floris V het Hollandse grafelijke gezag uiteindelijk ook in Westfriesland vestigde, was de ontginning in Noord-Holland al grotendeels voltooid.

Het Westfriesse zeeleilandschap gaat terug op de met kreken doorsneden wadvlakten waaruit grote delen van Noord-Holland bestonden in het Pleistoceen. Na het smelten van het landijs, zo'n 10.000 jaar geleden, vormde zich hierop een veenlaag. Al in de 9^e en 8^e eeuw voor Chr. werd het veen bewoond. In de Middeleeuwen wierpen de bewoners van het gebied woonterpen op om 'droge voeten' te houden. Ook werd het noodzakelijk dijken aan te leggen om het buitenwater te keren (zie hieronder).

Door ontginning en gebruik van het veen klonk de bodem in (oxidatie) en moest daarna verder ontwaterd worden. Dit proces herhaalde zich enkele malen tot het veen geheel was verdwenen en het eerdere kleilandschap weer aan de oppervlakte kwam. De kreken daarvan zijn nu herkenbaar als lage ruggen in het land; de wadvlakten zijn te herkennen als laaggelegen, open

kommen. Als gevolg van de ontginning in het veenstadium, is de ruimtelijke karakteristiek overeenkomstig met die van het veengebied: een opstreckende verkaveling met veel sloten en watergangen. Door de situering van de bewoning op de koppen van de kavels ontstonden ook in het Westfries gebied lintdorpen. Deze zijn in een aantal gevallen gesitueerd op kreekkruggen, die in het veenstadium een stevige ondergrond voor de bewoning vormden (niet in studiegebied).

Dijkaanleg en ontwatering

Door de structurele ontwatering, die ontginning en ingebruikname met zich mee brachten, klonk het veen, zoals vermeld, sterk in. Het land werd kwetsbaar voor het opdringende water. De Zuiderzee werd steeds sterker en dit leidde, ondanks de aanleg van lokale dijken, tot aanzienlijk landverlies. Daarom werd in de 12e - 13e eeuw de Westfries Omringdijk aangelegd als eerste grote ringdijk in het gebied. De dijken van de ambachten (bestuurlijke eenheden) De Schager- en Niedorper Koggen, Geestmerambacht, Vier Noorder Koggen en Drechterland werden door de nieuwe dijk aaneengesmeed. De Omringdijk vormde begin 13de eeuw een gesloten dijkring, waarmee geheel West-Friesland afgesloten was van de zee. De veengebieden van Waterland en de Zeevang werden bedijkt in de 12e eeuw. Ook deze bedijkingen moesten de afslag van het veen door de zich steeds uitbreidende Zuiderzee tegengaan. Bij de dijkaanleg werden soms kreek en riviermondingen afgedamd, om de erosie en het daarmee optredende landverlies tegen te gaan. Zo werd in 1315 de Schardam aangelegd om verdere uitschuring van het Beemstermeer vanuit de Zuiderzee te stoppen.

De ontwatering van het gebied vond vanaf de eerste helft van de 15e eeuw door middel van molens die het water oppompten in een boezem. Deze loosde bij laag water via een (eb)sluis in de dijk. Vanaf eind 19e eeuw werd het watersysteem gemoderniseerd; de molens werden vervangen door stoomgemalen, later elektrische gemalen.

In de huidige situatie is het regionale watersysteem afleesbaar aan de gemalen en sluizen langs de dijk (zie verder dijkniveau).

De steden Edam en Hoorn

Na het midden van de 13e eeuw ontwikkelde zich in Noord-Holland een aantal steden, waaronder Edam, Hoorn en Enkhuizen. Edam ontwikkelde zich als 'damstad' aan een waterloop van de Zeevang naar de Zuiderzee. Rond de dam ontwikkelde zich een handelsnederzetting. In de 15e eeuw werd de stad met de huidige gracht omgeven.

Hoorn ontstond bij het riviertje de Gouw (gedempt, nu Nieuwstraat en Kerkstraat). Het Roode Steen is de plaats waar de Gouw werd afgedamd. De eerste uitbreiding gebeurde met een patroon van loodrecht op de oudste assen (Grote Noord, West en Oost) staande straten en grachtjes. In de 14e eeuw kwam vervolgens het havenkwartier tot stand (Bierkade e.o) dat later nog werd uitgebreid.

Rond 1850 lag de stad nog steeds binnen de contouren van de vestinggordel uit 1576. Pas later in de loop van de 20 eeuw breidde de stad zich sterk uit,

vooral aan de noord- en oostkant.

Stelling van Amsterdam

Het poldergebied ten noorden van Edam maakt deel uit van het inundatiegebied van de Stelling van Amsterdam. Het verdedigingswerk, een 135 km lange verdedigingslinie rondom de hoofdstad, is aangelegd tussen 1880 en 1914. De stelling bestaat uit 46 forten en batterijen en een groot onder water te zetten gebied (inundatiekommen). Voor de inundatie werden de bestaande (afwaterings)sluizen gebruikt; de inundatiekommen werden in de meeste gevallen begrensd door bestaande dijken, zoals de dijk bij Edam. Fort Edam (1913) was bedoeld om de dijk en de haven van Edam af te sluiten.

Sinds 1996 staat de Stelling van Amsterdam op de lijst van Werelderfgoed (UNESCO).

Ontwikkeling landelijk gebied

Tot het midden van de 20e eeuw is het verkavelingspatroon in West-Friesland slechts weinig veranderd. Daarna zijn grote delen van het gebied herverkaveld. Dit is ook het geval geweest bij de polders De Westerkogge en Beschoot die ten westen en zuiden van Hoorn voor een deel langs de dijk liggen. In de Zeevang -en daarmee in het grootste deel van het binnendijks gebied- is het oorspronkelijke verkavelingspatroon in stand gebleven. De verkaveling, karakteristiek schuin tot recht op de dijk, is vrij gaaf. Langs de dijk staan boerderijen, veelal stolpen. Een voorbeeld is De Kooi, ten noorden van de Groote Braak. De naam van de boerderij herinnert aan een vroegere eendenkooi (aangegeven op kaart 1680). Ook komen enkele langhuisboerderijen voor met *kaakberg* (betimmerde hooiberg).

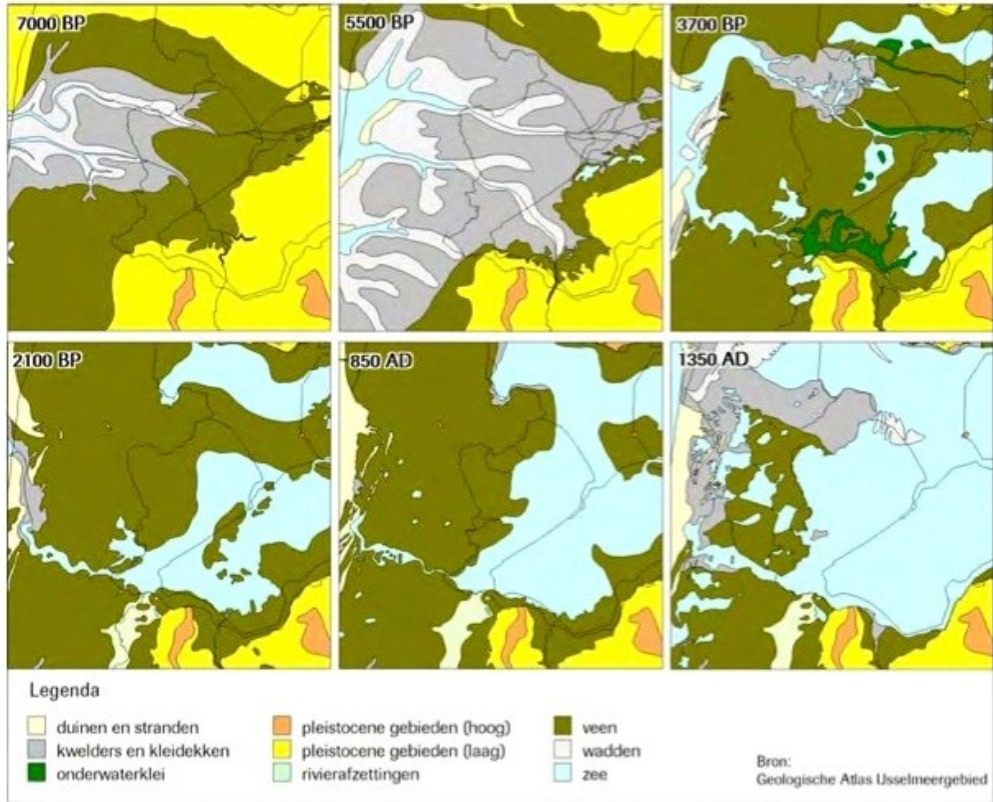
Een deel van het landelijk gebied is in de periode na 1945 verstedelijkt door de stadsuitbreiding van Hoorn. De wijk Grote Waal (genoemd naar een drooggelegd wiel ter plaatse) ligt aan de westkant van de oude stad, langs de IJsselmeerdijk.

De uitbreiding van Edam na 1945 en later heeft zich aan de noordkant van het Oorgat niet in de richting van de dijk voltrokken. De overgang van de stad naar het landelijk gebied, is in deze omgeving weinig veranderd.

Typering regionaal niveau

Op regionaal niveau is het dijktraject te typeren als:

- onderdeel van het Noord-Hollandse veengebied, liggend aan de rand van het Markermeer;
- voor een klein deel liggend in West-Friesland, met een landschapsstructuur die overeenkomt met die van het veengebied;
- met een nederzettingsstructuur bepaald door enkele lintdorpen, losse bebouwing aan de dijk en de steden Hoorn en Edam aan beide einden van het tracé.
- bij Edam onderdeel van de Stelling van Amsterdam.

Ontwikkeling van het landschap (Benjamins 2007, p. 15).

Gaaf bewaard gebleven verkaveling (Benjamins 2007, p. 131)

1.2 Lokaal niveau

Dijktracé en inlaagdijken

Door de voortdurende aanvallen van de Zuiderzee verdween op veel plaatsen gaandeweg het voorland dat als een buffer voor de dijk functioneerde. Als het voorland was verdwenen, kon de dijk zo verzwakt raken dat het noodzakelijk werd delen op te geven en te vervangen door een tracé wat meer landinwaarts. Een dergelijke dijk wordt *inlaagdijk* genoemd, het gebied tussen de oude en de nieuwe dijk heet *inlaag*. De inlaagdijken werden meestal in een boog achter de bestaande dijk gelegd. Als deze vervolgens verdween, werd de inlaagdijk de primaire waterkering. Dit proces kon zich enkele malen herhalen.

Een belangrijke inlaagdijk werd in het laatste kwart van de 14de eeuw aangelegd tussen Schardam en Hoorn. Dit is globaal de huidige dijk. Een gebied van 700 ha land werd daarbij, vermoedelijk in fasen, buitengedijkt en het Hoornse Hop ontstond. Dit gebeurde geleidelijk, omdat het voorland stukje bij beetje door de Zuiderzee werd weggeslagen.

Een restant van het buitengedijkte gebied is de huidige buitendijkse polder De Rietkoog bij Schardam, die afzonderlijk werd buitengedijkt kort voor 1434 (Boon, 1991, p. 108). Andere voorbeelden zijn de inlaagdijk die in 1452 bij Scharwoude 'in die horn' werd gelegd en de inlaagdijk bij Warder uit 1603: de huidige scherpe binnenwaartse bocht in de dijk even ten noorden van het dorp. De dijkverleggingen konden niet steeds voorkomen dat het landverlies stopte, onder andere van de dorpsgebieden van Warder, Middellie en Etersheim zijn delen in de Zuiderzee verdwenen. Van Scharwoude verdween een deel van het dorp met de kerk na de bovengenoemde dijkteruglegging tussen Schardam en Hoorn.

Door het leggen van de bovengenoemde grote inlaag tussen Schardam en Hoorn sloot de noordpunt van de Etersheimer dijk niet meer aan op de West-Friese Omringdijk. Daarom werd tussen beide dijken een 350 meter lange verbindingdijk aangelegd. Deze kwam als Klamdijk (= twistdijk) bekend te staan, vanwege de vele ruzies over het onderhoud.

Aan het herhaaldelijke proces van dijkterugleggingen heeft de Omringdijk het bochtige tracé met de in het IJsselmeer vooruitspringende, zwaar verdedigde steden te danken. Ook de IJsselmeerdijk in de Zeevang is een samenstel van verschillende tracédelen. Het geheel heeft een bochtig beloop als gevolg van het leggen van verschillende inlagen.

In historisch opzicht gaat het om van zuid naar noord:

- de Zeevangse Keukendijk, van Edam tot aan de Grafelijkheidspaal op de dijk bij Warder;
- de Etersheimer Keukendijk vanaf de Grafelijkheidspaal tot aan de banpaal van Hoorn op de sluis in Schardam;
- het meest noordelijke deel, de Schardammer Keukendijk. Deze loopt van de banpaal van Hoorn in Schardam tot de Drechterlandse Paal, inclusief de Klamdijk;
- deze sluit aan op de bovengenoemd einlaagdijk.

Namen van de dijken tussen Durgerdam en Enkhuizen (Benjamins 2007, p. 136)

Na de eerste helft van de 16e eeuw werden nog slechts incidenteel inlaagdijken aangelegd; de dijktechniek (met name de toepassing van houten constructies aan de buitenkant) was zover verbeterd dat inlagen steeds minder nodig waren. Een relatief late inlaag is de al genoemde even ten noorden van Warder uit 1603.

Na de 17e eeuw is het dijktracé globaal ongewijzigd gebleven.

Braken

In het binnendijkse gebied is in kreekachtige waterlopen de invloed van inbraken vanuit de Zuiderzee nog herkenbaar. Een voorbeeld is de IJe ten noorden van Edam. Ook zijn de sporen van dijkdoorbraken op een aantal plaatsen nog duidelijk zichtbaar in doorbraakkolken, o.a. de Kleine Braak, de Grootte Braak, de Moordenaarsbraak en de Bedijkte Waal. De geschiedenis van de laatstgenoemde laat het proces van ontstaan goed zien. De Bedijkte Waal even ten zuiden van Scharwoude is gevormd tijdens de watersnood van 1675 – 1676. Daarbij brak de dijk op 5 november 1675 door op een zwakke plek bij Scharwoude. Eerder was de dijk daar ook doorgebroken; een ontstaan wiel was vervolgens drooggelegd in 1632. Achter de dijk was echter

een laag en nat terrein overgebleven. De doorgebroken dijk werd snel gedicht, maar brak op 5 december opnieuw door, terwijl de volgende dag de Zwaagdijk op het oosteinde van Zwaag bezweek. Een groot deel van West-Friesland kwam vervolgens onder water te staan.

De dijk bij Scharwoude werd hersteld met een lange boog om de doorbraak heen in het voorland. In 1975 werd ter plaatse van de doorbraak een monument op de dijk opgericht.

De Moordenaarsbraak komt voor op een kaart van 1680 en moet dus van voor dat jaar dateren. In 1680 was bij de braak nog een brede strook voorland aanwezig.

Enkele braken zijn naderhand drooggemaakt, zoals de Zandbraak ter hoogte van dijkpaal 63 (module 7, HE10), de Heintjesbraak (module 6, HE8) en de Etersheimerbraak (module 5 en 6, HE7, HE8), alledrie nu droogmakerijtjes. De Zandbraak is drooggemaakt op grond van een concessie van 25 augustus 1865. Het gaat om een oude doorbraak van voor 1680. De Etersheimerbraak was in 1618 nog aanwezig als doorbraakkolk en werd in 1630 ter bedijking uitgegeven. De Heintjesbraak is ingepolderd in 1881. Ten noorden van De Karperput (module 3, HE4) ligt nog het droogmakerijtje De Braak, ten westen van de spoorlijn enigszins herkenbaar. Tussen spoorlijn en dijk is de herkenbaarheid verloren gegaan (bebouwing omgeving D. Kampstraat). Nauwelijks herkenbaar is de Zwarte Waal (module 3, HE4), nu een perceel dat zich vrijwel niet van zijn omgeving onderscheidt.

De wijk de Grote Waal aan de westkant van de Hoornse binnenstad gaat terug op een doorbraakkolk uit 1514 die in 1627 werd ingepolderd. Tussen de Grote Waal en de binnenstad lag de Kleine Waal die in 1558 is ingepolderd. In de huidige situatie zijn beide walen niet meer herkenbaar.

De meeste braken bestaan nu uit een waterplas, omzoomd door rietland. Naast de cultuurhistorische waarde is ook de ecologische waarde hoog.

De volgende braken zijn van noord naar zuid op het dijktraject aanwezig:

- de waal binnendijs bij De Hulk (module 3, HE3);
- de Bedijkte Waal, 1675 (module 4, HE5);
- de Koogbraak (module 5, HE7), tegenover de buitendijkse Polder Oosterkoog;
- de Hogendijkerbraak, aan het einde van de lintbebouwing van Warder (module 7, HE9);
- de Moordenaarsbraak ter hoogte van dijkpaal 70 (module 7, HE10) ;
- de Groote Braak ter hoogte van dijkpaal 80 (module 7, HE11),
- de Kleine Braak ter hoogte van dijkpaal 98 (module 7, HE12), relatief weinig herkenbaar, want opgenomen in een watergang haaks op de dijk.

Behalve de braken zijn er enkele vroegere kleiputten langs de dijk aanwezig:

- de Karperput (module 3, HE4)', een waterplas met recreatief ingerichte omgeving aan de zuidkant van Scharwoude, gaat terug op een kleiput ten behoeve van de sluiting van de dijkdoorbraak van 1675 bij de Bedijkte Waal. De herkenbaarheid als zodanig is gering. De winning is enigszins te herkennen aan een dijkje in de Karperput;

- na de overstromingen van 1916 is klei gewonnen voor dijkverbetering in de droogmakerij de Etersheimer Braak (module 5 en 6, HE7, HE8): het afzonderlijk omkade gebied De Kleiput dat nog 2.5 m dieper ligt dan de rest van de polder. In De Kleiput is daarna nogmaals klei gewonnen voor verdere dijverbetering. In totaal is iets maar dan 15 ha ontgraven.

Kogen

Tussen de dijk en het Markermeer liggen op enkele plaatsen de al eerder ter sprake gekomen voorlanden, de *kogen*. De kogen vormen een restant van vroeger veel groter voorland, dat in de loop der eeuwen is weggeslagen. Hieraan droeg het gebruik als kleiput voor lokale dijkverbetering in een aantal gevallen bij.

De kogen zijn nu gedeeltelijk natte graslanden, die net als de braken zowel cultuurhistorisch als ecologisch van groot belang zijn. De voorlanden zijn wel aan de buitenrand versterkt, maar de meeste zijn niet omkaad. De Oosterkoog bij Etersheim is wel al rond 1418 van een zomerkade voorzien. De Grote Braak is op een kaart uit 1680 als een dan recente doorbraak ingetekend; van het voorland is ter plaatse een stuk weggeslagen. De braak is mogelijk ontstaan tijdens de stormvloed van 1675.

De volgende voorlanden zijn van noord naar zuid op het dijktraject aanwezig:

- de Hulk (module 3, HE3) tussen Hoorn en Scharwoude;
- de Rietkoog (module 4, HE5) en de Floriskoog (module 4, HE6) bij Schardam. De Rietkoog is van oudsher voorzien van een onregelmatige verkaveling, de Floriskoog is verkaveld na 1850 met enkele stroken evenwijdig aan de dijk;
- de Oosterkoog (module 5, HE7), eveneens verkaveld, na 1850, met merendeels stroken evenwijdig aan de dijk;
- strook voorland ten noorden van Warder (module 6, HE8 en 9),
- strook voorland in de bocht ten zuiden van de Moordenaarsbraak (module 7, HE11),
- voorland tegenover de Kleine Braak (module 7, HE12),
- voorland aan het begin van het traject bij Edam (camping, module 8, HE12).

Beide laatstgenoemde voorlanden waren rond 1850 nog verkaveld haaks op de dijk, maar rond 1900 zonder verkaveling.

Typering lokaal niveau

Op lokaal niveau is de dijk Hoorn – Edam te typeren als een karakteristieke IJsselmeerdijk:

- grotendeels direct grenzend aan het water;
- maar ook met enkele stukken voorland;
- met een tracé, dat bestaat uit gedeeltes uit verschillende perioden. Dat is herkenbaar aan het bochtige karakter;
- en de aanwezigheid van braken;
- met in de Zeevang een binnendijks gebied met een vrij gave historische kavelstructuur;

- en bij Hoorn een na 1945 verstedelijkt gebied aan de binnenkant van de dijk.

1.3 Dijkniveau

Het dijkniveau betreft het fysieke invloedsgebied van de eigenlijke dijkverbetering: de strook aan weerszijden van de dijk waar negatieve of positieve effecten kunnen optreden als gevolg van verbeteringsmaatregelen.

Dijkprofiel en bekleding

In eerste instantie gaat het om de dijk zelf, zowel het tracé als het profiel. Vooral het tracé is een belangrijke historische informatiebron (hierboven aan de orde gekomen) en vertegenwoordigt daardoor een grote cultuurhistorische waarde. Echter, ook het profiel is van belang: het vrij steile binnentalud en het flauwere buitentalud, soms voorzien van bekleding met Noordse steen (later ook basalt toegepast).

De ontwikkeling van het profiel is als volgt te schetsen:

Vanaf ca. 1750 werden ter versterking van het buitentalud van de dijk steenglooiingen toegepast. Vanaf 1754 begon men de Keukendijk in de Zeevang met keistenen te beleggen, wat duidt op het verdwijnen van voorland.

De houten palen die tot dan toe werden gebruikt, waren sterk onderhevig aan aantasting door paalworm. Aanvankelijk werd steen uit Drenthe gehaald, later ook uit Scandinavië en Duitsland. Waar voorland was, werd soms geen bekleding toegepast of een klinkerbekleding, bijvoorbeeld ter hoogte van de Oosterkoog (module 5, HE7). Rond 1850 was het buitentalud voor een groot deel voorzien van steenbekleding.

Buitentalud met Noordse steen.

Bij de watersnood van 13-14 januari 1916 braken op veel plaatsen in Noord-Holland de Zuiderzeedijken door. Dit leidde tot de oprichting in 1919 van het Hoogheemraadschap Noordhollands Noorderkwartier, een nieuw groot waterschap voor alle belangrijke waterkeringen in het betreffende gebied (na enkele fusies kwam in 2003 mede hieruit het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier tot stand).

In eerste instantie werden de dijken na de watersnood van 1916 gerepareerd en verbeterd in opdracht van de Provincie Noord-Holland. Vervolgens werden na 1920 de dijken stelselmatig en in onderlinge samenhang verbeterd in opdracht van Noordhollands Noorderkwartier. Waar mogelijk werd met 1m verhoogd, taluds werden verflauwd en zo veel mogelijk werd aan de binnenzijde een steunberm aangebracht. Daarop werd de weg gelegd, die tot dan veelal op de kruin lag. Deze maatregelen leverden in hoofdlijnen het huidige profiel van de dijk op, met de weg over de grootste lengte tussen Edam en Hoorn op de binnenberm (zie in meer detail Bijlage III).

Aan de buitenkant werd stelselmatig de bestaande bekleding verbeterd, dan wel een nieuwe aangebracht van zo'n 2 – 2.5m breed, bestaand uit noordse steen, basalt en klinkers.

Op het traject Hoorn – Edam is nu in diverse modules klinkerbekleding aanwezig, al dan niet in combinatie met Noordse steen.

Concluderend kan gesteld worden dat de huidige dijk wat betreft tracé een samenstel is van onderdelen van verschillende ouderdom, wat betreft profiel zijn de kenmerken die rond 1920 zijn ontstaan dominant (voor de steenbekleding zie Bijlage I).

De Westerdijk in Hoorn is rond 1960 verbeterd, toen is het huidige brede profiel ontstaan.

Sluizen en gemalen

In de dijk zijn verschillende sluizen en gemalen van het regionale afwateringssysteem aanwezig. Daaronder bevinden zich enkele monumentale sluizen:

- de Noorder- en Zuidersluis, Schardam bij 21 (rijksmonument 40341). De Zuidersluis dateert uit 1592. De noordelijke sluis bevat twee cartouches, een met het wapen van het vroegere Hoogheemraadschap de Uitwaterende Sluizen, een met vermelding van de dijkgraaf. De sluis is gebouwd in de Korsloot, die zich buitendijks voortzet in de Floriskoog richting het Markermeer. Bij de sluis staat op de dijk een hardstenen banpaal van het rechtsgebied van Hoorn (rijksmonument 40340).
- de Hornsluis bij Schardam 32, voltooid in 1735 (rijksmonument 40329). Deze lost het polderwater uit Schermer en Beemster. De sluis is aangelegd ten behoeve van de drooglegging van de Beemster. De sluis bevat een cartouche met het door lofwerk omgeven wapen van de Beemster en het onderschrift 1735 (kopie) en een tweede met wapens en namen van dijkgraaf, (hoog)heemraden en secretaris van de Beemster.

De sluizen vallen buiten het dijkverbeteringsproject.

Binnen het dijtraject grenzen twee gemalen aan de dijk:

- ten noorden van het dorp Scharwoude staat het recente gemaal Westerkogge (1982), een eenvoudig bakstenen gebouw met dienstwoning;
- het oude gemaal Westerkogge (Grote Waal), aan De Hulk, uit 1867. In 1936 werd de stoommachine vervangen door een elektrisch gemaal. Het pand is gemeentelijk monument van Hoorn. De sluis bevindt zich in de dijk; het deel aan de landzijde is 20e-eeuws en in beton uitgevoerd. Het bakstenen deel aan de kant van het Markermeer is, gezien de hardstenen datumsteen, in 1725 gebouwd. Het in de vleugelmuren opgenomen jaartal 1777 heeft waarschijnlijk betrekking op een verbouwing.

Tenslotte staat in de droogmakerij De Etersheimerbraak de Brekermolen. Niet bekend is waar de oorspronkelijke molen van de polder (1632) heeft gestaan. De huidige molen gaat terug op een exemplaar uit 1886, herbouwd na brand. In 1920 ging men over op elektrische bemaling, waarna de molen in 1930 werd afgeknot. In 2005 is de gerestaureerde molen opgeleverd.

Dijkmeubilair

In 1843 werd het College van Hoofdingelanden van den Noorder IJ- en Zeedijk opgericht. Daarna werd elke kilometer van de dijk gemarkeerd door een groene, vierkante, gietijzeren dijkpaal met nummer en de tekst 'Noorder IJ- en Zeedijk'. Deze palen zijn nog deels aanwezig.

Na de watersnood van 1916 werd, als vermeld, in 1919 het bestuur van de buitenwaterkerende dijken in Noord-Holland gecentraliseerd met de oprichting van het Hoogheemraadschap Noordhollands Noorderkwartier. In dat kader werd iedere 100 meter gemarkeerd door een rode ronde, gietijzeren, dijkpaal met het logo van het waterschap en een nummer.

Veel ouder zijn de scheidingspalen (tussen verschillende rechtsgebieden of onderhoudsgebied voor de dijk). Al ter sprake gekomen zijn:

- de banpaal van Hoorn in Schardam. Bij de Noorder- en Zuidersluis staat op de dijk een hardstenen banpaal van het rechtsgebied van Hoorn, met opschrift 1761 en bekroond door een Eenhoorn met het wapen van Hoorn (rijksmonument 40340);
- tegenover de boerderij in polder de Etersheimerbraak staat een dijkpaal van Zeevang uit 1777 (rijksmonument 40336). De natuurstenen scheidingspaal staat op de grens van beheer en onderhoud van de Grote Koogpolder en de polder De Zeevang;
- de Grafelijkheidspaal, even ten zuiden van de Koogbraak. De natuurstenen scheidingspaal uit 1771 geeft de scheiding aan tussen de Zeevangse Zeedijk en de Zeevangse Keukendijk wat betreft het dijkonderhoud.

Tenslotte staat op de dijk bij de Bedijkte Waal een monument geplaatst van zwerfkeien genaamd 'Dijkdoorbraak' uit 1975 dat herinnert aan de grote doorbraak en overstroming van 1675.

Stroken binnendijks en buitendijks

Langs de dijk is aan de binnenzijde de overgang naar het agrarisch gebied van belang en het agrarisch gebied zelf. Soms verloopt deze overgang via een sloot onder aan de weg op de binnenberm. Bij de overgang wordt de karakteristiek bepaald door de nauwe ruimtelijke relatie tussen enerzijds de dijk en anderzijds de binnendijkse verkaveling, het bewoningslint met stolpboerderijen, aanwezige braken, voormalige braken (droogmakerijtjes) en eventuele beplantingselementen.

Aan de buitenkant van de dijk is over de grootste lengte de directe overgang naar het water van het Markermeer karakteristiek, op een aantal plaatsen is het aanwezige voorland van belang, inclusief de verkaveling.

Overzicht monumentale objecten

Op het dijktraject Hoorn - Edam is een beperkt aantal objecten aanwezig met een monumentale status (beschermd als rijks-, provinciaal of gemeentelijk monument. De meeste daarvan zijn in het voorgaande al ter sprake geweest.

Rijksmonumenten

- de Noorder- en Zuidersluis uit 1592 bij Schardam bij 21. Rijksmonument 40341; coördinaten 129925 - 512015;
- de Hornsluis bij Schardam 32, voltooid in 1735. Rijksmonument 40329; coördinaten 130071 - 512786;
- Schardam 21, pandje bij sluisen. Coördinaten 129925 - 512015
- hardstenen banpaal 1761, bij Schardam 21. Coördinaten 129925 - 512015
- NH-kerk Schardam 27, waarschijnlijk 1662, Rijksmonument 40338, 40339. Coördinaten 129939 - 512154.

De rijksmonumenten in Schardam vallen niet in het dijkverbeteringstraject.

- dijkpaal tegenover de boerderij in polder de Etersheimerbraak (Ijsselmeerdijk 4). Rijksmonument 40336. Coördinaten 130498 - 510399.

Provinciale monumenten

- de dijk is over de gehele lengte provinciaal monument als onderdeel van de West-Friese Omringdijk of als onderdeel van de Noorder IJ- en Zeedijk. Zie verder 2.2;
- Fort Edam (1913), Oorgat 10, als onderdeel van de Stelling van Amsterdam. Zie verder 2.2;
- Oorgat, zeesluis, met sluiswachterswoning. Het wachthuisje is niet monumentaal (<http://onh.nl/nl-NL/verhaal/2653/de-sluis-op-het-oorgat-in-edam>).

Gemeentelijke monumenten

De gemeenten Zeevang heeft geen gemeentelijke monumenten, Hoorn wel. In de buurt van de dijk in Hoorn gaat het om de volgende panden:

- De Hulk 16, voormalig gemaal Westerkogge (Grote Waal) uit 1867;

- Westerdijk 44;
- Westerdijk 52.

De Erfgoedverordening Gemeente Edam-Volendam 2010 is de wettelijke basis voor het zgn. Edams-Volendams Erfgoed. In de verordening wordt een koppeling gelegd met het bestemmingsplan. De panden of objecten met de aanduiding 'karakteristiek waardevol bouwwerk', 'beeldbepalend bouwwerk', 'stolp', 'waardevol cultuurhistorisch element' of 'cultuurhistorisch attentiegebied', dienen als gemeentelijk monument te worden aangemerkt, voor zover zij op de verbeelding bij het bestemmingsplan zijn aangemerkt als beschermde objecten.

In het bestemmingsplan Oorgat (2012) staan als gemeentelijke monumenten aangegeven:

- Oorgat 12;
- Zeevangseedijk 9/9a, huis De Meeuwen.

dijk Hoorn - Edam, bepalende aspecten cultuurhistorie		
regionaal niveau	lokaal niveau	dijkniveau
dijk en omgeving onderdeel van het Noord-Hollandse veengebied	dijk over grootste lengte direct aan Markermeer	dijk zelf: tracé, profiel en bekleding
kleiner deel behorend bij West-Friesland	op aantal plaatsen historisch voorland	sluizen in de dijk
nederzettingsstructuur: lintdorpen, dijkbebouwing, steden Hoorn en Edam	bochtig tracé uit verschillende perioden, braken binnenkant	gemalen achter de dijk
	binnendijks gebied Zeevang met gave kavelstructuur	dijkmeubilair (grens- en dijkkpalen)
	verstedelijkt gebied binnenkant dijk bij Hoorn	overige monumentale objecten
		strook binnendijks gebied direct aan en betrokken op de dijk
		voorland, incl. verkaveling

1.4 Waardering cultuurhistorische elementen

In het bovenstaande zijn met betrekking tot de cultuurhistorische elementen al enkele waarderende uitspraken gedaan. Hieronder wordt de waardering nader toegelicht. Er is echter afgezien van een gedetailleerde waardering op objectniveau in bijvoorbeeld een driepuntsschaal. Dat is ook niet nodig omdat zowel de dijk als de aangrenzende strook aan de binnen- en de buitenkant onder het provinciaal monument vallen en dus op grond daarvan een *geautoriseerde* waarde hebben (zie verder 2.2).

De genoemde elementen en objecten zijn van cultuurhistorische waarde omdat ze iets vertellen over de geschiedenis van de dijk en de onmiddellijke omgeving. De dijk is a.h.w. het integratiekader en juist in relatie tot de dijk krijgen de elementen, met name die op lokaal en dijkniveau, hun specifieke cultuurhistorische betekenis. Ze maken de dijk 'leesbaar'. Het gaat dan om een optelsom van de waarderingsaspecten *herkenbaarheid*, *kenmerkendheid* en *samenhang* (voor landschapstype, specifieke historische ontwikkeling), *gaafheid*. Deze aspecten worden ook door de Rijksdienst Cultureel Erfgoed (RCE) in de brochure over de cultuurhistorische waarde van dijken *Een toekomst voor dijken* (2013) naar voren gebracht (p. 37).

In het onderstaande volgt een opsomming van waardevolle elementen. Eerst komt de dijk zelf aan de orde, daarna volgen per module de waardevolle elementen die beïnvloed kunnen worden door de dijkverbetering.

Overzichtstabel cultuurhistorie

Cultuurhistorische waarden: de dijk zelf

Zoals hierboven uiteengezet is zowel de dijk in de Zeevang als het dijkgedeelte dat onderdeel vormt van de Westfriese Omringdijk een samenstel van tracés uit verschillende perioden. Het tracé is daarmee een belangrijke en in het veld leesbare informatiedrager van de ontwikkeling van de dijk. Zo is het proces van dijkteruglegging (inlagen) te zien in o.a. module 4 (HE5), 5 (HE7) en 6 (HE8). Voor het dwarsprofiel geldt dat dit met name de uitkomst is van de dijkverbetering van rond 1920, volgend op de watersnood van 1916 (zie in meer detail Bijlage III). Toen is de steenbekleding aangepast, met medeneming van oudere delen, zijn taluds verflauwd, is de binnenberm met de weg daarop aangelegd en is de dijk ook verhoogd.

Onder deze 'buitenschil' van 1920 liggen uiteraard oudere lagen in de dijk die met elkaar in doorsnede de geschiedenis van ophoging en manieren van versterking kunnen laten zien.

In de Redengevende omschrijving bij de Westfriese Omringdijk en de Noorder IJ- en Zeedijken als provinciaal monument komen de bovengenoemde aspecten terug in de visie op de dijk als cultuurhistorisch, historisch-morfologisch en beeldbepalend element. Zie 3.2.

Wat betreft steenbekleding zie Bijlage I.

Cultuurhistorische waarden: elementen langs de dijk

Module 1 (HE1)

- structuur beschermd stadsgezicht Hoorn. Aan de dijk zelf liggen weinig cultuurhistorisch waardevolle bouwkundige objecten
- scherpe overgang dijk - Hoornsche hop

Module 2 (HE2)

- historische watergang binnenkant dijk
- scherpe overgang dijk - Hoornsche hop

Module 3 (HE3)

- wiel
- gemaal Westerkogge, 1867, met uitwatering
- voorland De Hulk
- historische watergang
- aantakking dorpslint Scharwoude

Module 3 (HE4)

- historische verkaveling binnendijks
- historische watergang (Waterling)
- losse lintbebouwing
- scherpe overgang dijk - Markermeer

Module 4 (HE5)

- Bedijkte Waal, monument 'Doorbraak'
- buitendijkse polder De Rietkoog
- historische verkaveling binnendijks

Module 4 (HE6, buiten verbetering)

- bebouwing Schardam, voorland, sluizen, banpaal
- historische verkaveling binnendijks

Module 5 (HE7)

- voorland polder De Oosterkoog
- droogmakerij De Etersheimerbraak met v.m. kleiput en molen
- Koogbraak
- aantakking bebouwingslint Etersheim
- scheidingspaal
- historische verkaveling binnendijks

Module 6 (HE8)

- stukje voorland
- verder scherpe overgang dijk - Markermeer
- droogmakerij De Etersheimerbraak met v.m. kleiput en molen
- droogmakerij De Heintjesbraak
- historische verkaveling binnendijks
- historische watergang ten noorden van Warder

Module 6 (HE9)

- stukje voorland
- verder scherpe overgang dijk - Markermeer
- binnendijks bebouwingslint
- aantakking dorpslint van Warder
- historische verkaveling binnendijks
- Hogendijker braak

Module 7 (HE9, HE10)

- droogmakerij De Zandbraak
- Moordenaarsbraak
- binnendijks bebouwingslint
- historische verkaveling binnendijks
- scherpe overgang dijk - Markermeer

Module 7 (HE11)

- Groote Braak
- binnendijks bebouwingslint
- historische verkaveling binnendijks
- scherpe overgang dijk - Markermeer

Module 7 (HE12)

- Kleine Braak
- voorland
- binnendijks bebouwingslint
- historische verkaveling binnendijks

Module 8 (HE12)

- voorland weerszijden Oorgat
- binnendijks enkele panden aan de dijk
- Fort bij Edam, begin 20ste eeuw (Stelling van Amsterdam)
- historische verkaveling binnendijks

Kaart cultuurhistorie, zie bijlage V.

2 Beleid cultuurhistorie en autonome ontwikkeling

Het gebied waarin de dijk Hoorn – Edam is gelegen, vertegenwoordigt bijzondere cultuurhistorische waarden, met name op historisch-landschappelijk gebied. Deze waarden spelen een rol in zowel het rijks- als het provinciaal beleid en het gemeentelijk beleid.

2.1 Rijksbeleid

In de Nota Belvedere (1999) is het gebied Waterland-Zeevang aangegeven als een van de meest cultuurhistorisch waardevolle gebieden van Nederland (zg. Belvederegebieden). Waterland-Zeevang wordt getypeerd als een zeer open landschap, met o.a. kenmerkende dijk- en lintdorpen en een kenmerkende verkavelingsstructuur (zie Bijlage gebieden, 6.32). Het Nationaal landschap Laag Holland uit de Nota Ruimte (2004) heeft grote overlap met het Belvederegebied. Als kernkwaliteiten van Laag Holland zijn benoemd: de grote openheid, het geometrisch inrichtingspatroon in de droogmakerijen, de strokenverkaveling in het veengebied. Beide nota's zijn inmiddels niet meer vigerend, maar hebben nog altijd een doorwerking in het provinciale beleid.

De Stelling van Amsterdam is als zeer bijzondere 19e/20e eeuwse verdedigingslinie in 1996 op de Werelderfgoedlijst (UNESCO) geplaatst en is tevens Nationaal landschap. Een deel van de Stelling aan de noordkant van Edam valt binnen het dijkverbeteringstraject.

De stadskernen van Hoorn en Edam zijn vanwege de combinatie van een waardevolle historisch-ruimtelijke structuur met relatief veel monumentale bebouwing aangewezen als beschermd stadsgezicht op grond van de Monumentenwet (aanwijzing Hoorn 1970, uitbreiding 1998, aanwijzing Edam, 1977).

2.2 Provinciaal beleid

Het provinciaal beleid geeft uitwerking aan het rijksbeleid; daarnaast is een eigen beleidslijn bepaald. In dat kader zijn zowel de Westfriese Omringdijk (in 1983) en de Noorder IJ- en Zeedijk (in 2004), beide door Noord-Holland aangewezen als provinciaal monument. De reden daarvoor ligt in de historisch belangrijke rol die beide dijken hebben gespeeld (en nog spelen) in de geschiedenis van de provincie en die tot op de dag van vandaag aan de dijken afleesbaar is.

De Provincie Noord-Holland heeft in 2009 de beleidsnota Landschap en Cultuurhistorie opgesteld. daarin worden eisen vastgelegd voor de gewenste ruimtelijke kwaliteit. De nota vervangt het Beleidskader Landschap en Cultuurhistorie, vastgesteld in 2006.

Per landschapstype in de provincie worden kernkwaliteiten onderscheiden.

De relevante landschapstypen voor het dijkverbeteringstraject zijn Oude zeeleilandschap (par. 4.5, p. 54 e.v.) en Veenpolderlandschap (par. 4.9, p. 65 e.v.).

Binnen het Oude zeeleilandschap gaat het dan om het deel van het dijktraject dat bij de Westfriese Omringdijk hoort. Overigens is het Oude zeeleilandschap hierboven (1.1) beschreven als historisch-geografisch gezien behorend bij de veenontginningen op oude zeeleigronde.

Binnen het Veenpolderlandschap (hierboven veenontginningen) gaat het om het deel van het dijktraject dat bij de Zeevang hoort, het grootste deel van het dijktraject, tussen Edam en Schardam.

Als kernkwaliteiten voor het dijktraject Hoorn - Edam onderscheidt de nota de volgende elementen en structuren.

Het oude zeeleilandschap (Beleidsnota Landschap en Cultuurhistorie 2009, p. 54).

Het Veenpolderlandschap (Beleidsnota Landschap en Cultuurhistorie 2009, p. 65).

Oude zeeleilandschap

Historische structuurlijnen

- Westfriese Omringdijk (provinciaal monument): het totale ensemble van het dijklichaam, de wielen, de buitendijkse landen, het oude tracé van de dijk en een brede open zone aan weerszijden van de dijk.

NB Het laatstgenoemde aspect op het dijktraject, voor zo ver in het oude zeeleilandschap, komt alleen voor tussen Schardam en Scharwoude.

- Langgerekte lintdorpen in het open Westfriese landschap.

Op het dijktraject betreft dit de aantakking van Schardam en Scharwoude op de Omringdijk.

Cultuurhistorische objecten

- Stolpboerderijen als identiteitsbepalende onderdelen van de lintdorpen en de doorgaande wegen.

Dit aspect is van belang voor de genoemde aantakkingen en het bebouwingslint langs de dijk.

Openheid

- Landschap met een half-open karakter.

Dit aspect komt op het dijktraject alleen voor tussen Schardam en Scharwoude, met als kenmerk daar 'open karakter'.

Weg- en dijkdorpen

- Lineaire dorpstructuur.

De weg of dijk is de ruimtelijke structuurdrager.

De bebouwing is georiënteerd op de structuurdrager.

Veenpolderlandschap

Ondergrond

- Aardkundig waardevolle natuurlijke waterlopen.

De periode van de veenontginningen nog goed zichtbaar in het huidige landschap.

Historische structuurlijnen

- De Middeleeuwse verkavelingsstructuren.

Langgerekte lintdorpen in een open landschap zijn belangrijke ruimtevormende elementen.

- IJ- en Zeedijken.

Cultuurhistorische objecten

- Stolpboerderijen als identiteitsbepalende onderdelen van deze lintdorpen en verspreid langs de ontginningsassen.

- Verspreide molens met hun molenbiotopen.

Openheid

- Veenweidelandschappen, open tot zeer open en vlak landschap, grasland, water en natuurlijke begroeiing.

Weg- en dijkdorpen

- Lineaire nederzettingsstructuur, vaak een rechte lijn.
- Opstreckende verkaveling, vaak haaks op het lint.
- De bebouwing is georiënteerd naar de structuurdrager (weg of dijk).
- Water in het omringende landschap is overwegend aanwezig in een langgerekt slotenpatroon met een strokenverkaveling.

De nota onderscheidt ook structuurdragers van provinciaal belang, waaronder de Westfriese Omringdijk en de Noorder IJ- en zeedijken (5.3.1, p. 71 - 73) Als beleidslijn voor de Omringdijk geldt dat deze met bijbehorende onderdelen is beschermd op grond van de provinciale monumentenverordening Noord-Holland en als zodanig moet worden behouden.

Daarnaast is, vanwege de herkenbaarheid van de dijk in het open landschap, handhaving van een brede open zone (maximaal 200 meter) aan weerszijden van de dijk nodig. Tenslotte is voor de herkenbaarheid van de dijk de continuïteit van het profiel, het behoud van het oorspronkelijke tracé en de materiaalkeuze van belang.

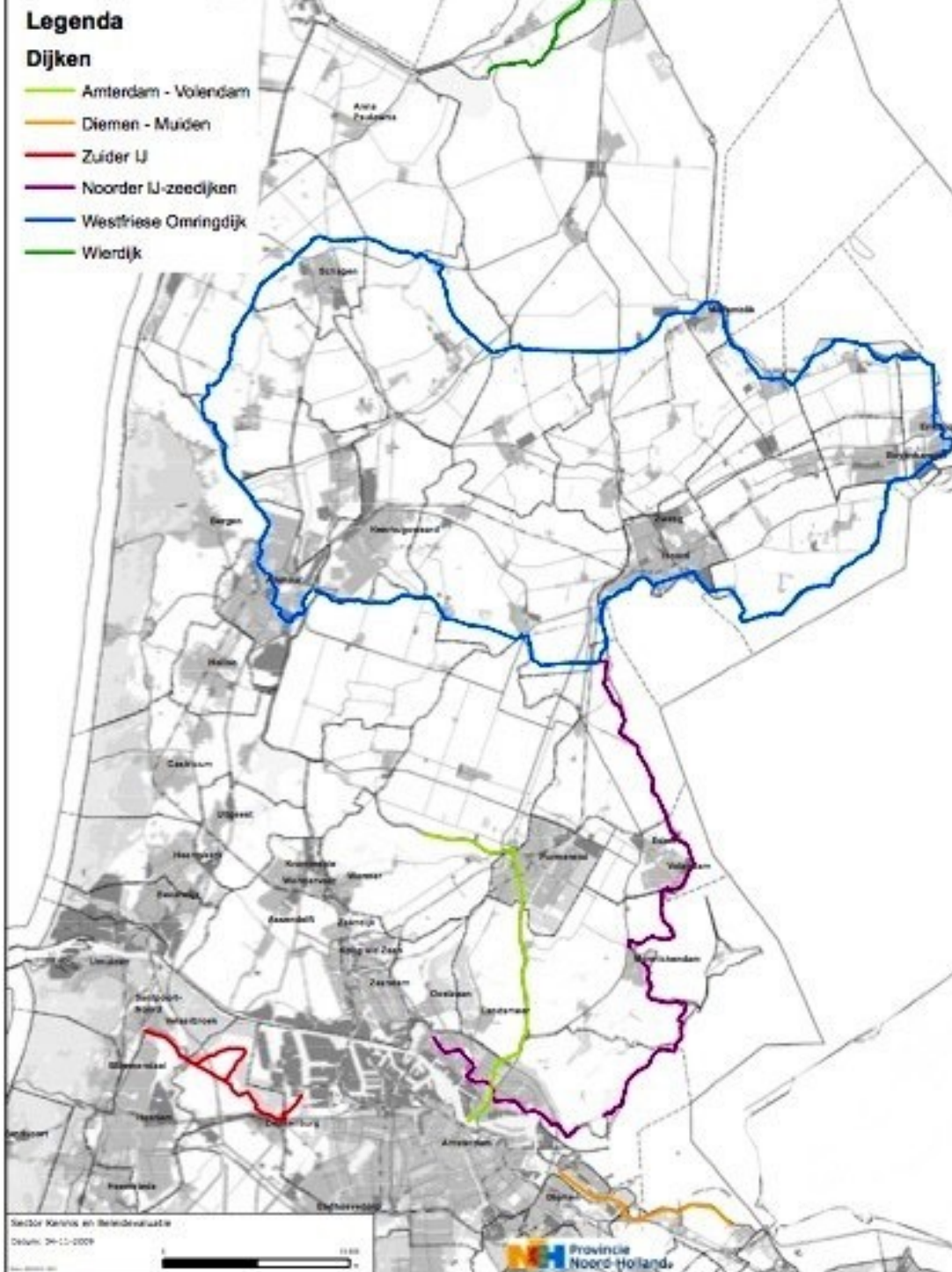
De beleidslijn voor de Noorder IJ- en Zeedijken, eveneens beschermd op grond van de provinciale monumentenverordening Noord-Holland, is soortgelijk. Het totale ensemble van het dijklichaam, buitendijkse landen, het oude tracé van de dijk, de wielen, de kleiputten etc, moet worden behouden. Daarnaast moet ook hier een brede vrije zone (dijkbiotoop) aan weerszijden van de dijk gehandhaafd worden. Dijkversterking en -verzwaring dient op een zorgvuldige en cultuurhistorische manier verricht te worden.

Het Beeldkwaliteitsplan voor de Westfriese Omringdijk uit 2009 komt voort uit de status van de dijk als provinciaal monument en sluit aan op de Beleidsnota Landschap en Cultuurhistorie. In het beeldkwaliteitsplan wordt de dijk benaderd als samenhangende structuur, met een sterke relatie tot de omgeving. Het plan beschrijft de basisprincipes voor het behoud en de ontwikkeling van de ruimtelijke kwaliteit voor de 126 kilometer lange Omringdijk. Voor het deel van de Omringdijk langs het Markermeer wordt bij dijkverbetering voorgesteld:

- het water zoveel mogelijk tegen de dijk te houden, eventueel nieuw voorland kleinschalig en smal te houden;
- het karakter van de dijk te behouden door het huidige profiel als uitgangspunt te nemen, de weg op de kruin (waar dat zo is) te handhaven en de Noordse steen aan de meerzijde terug te laten komen.

Om nieuwe ontwikkelingen te sturen en te faciliteren heeft de Provincie in 2008 een beeldkwaliteitsplan voor de Stelling van Amsterdam op laten stellen (DHV, Feddes/Olthof). Voor het Fort Edam is vooral van belang het open houden van de schootsvelden en het versterken van het contrast tussen binnen- en buitenzijde van de linie, hier samenvallend met het contrast tussen het binnendijkse gebied enerzijds en het Markermeer anderzijds.

Kaart B: Dijkenkaart

Dijkenkaart (Beleidsnota Landschap en Cultuurhistorie 2009, p. 72).

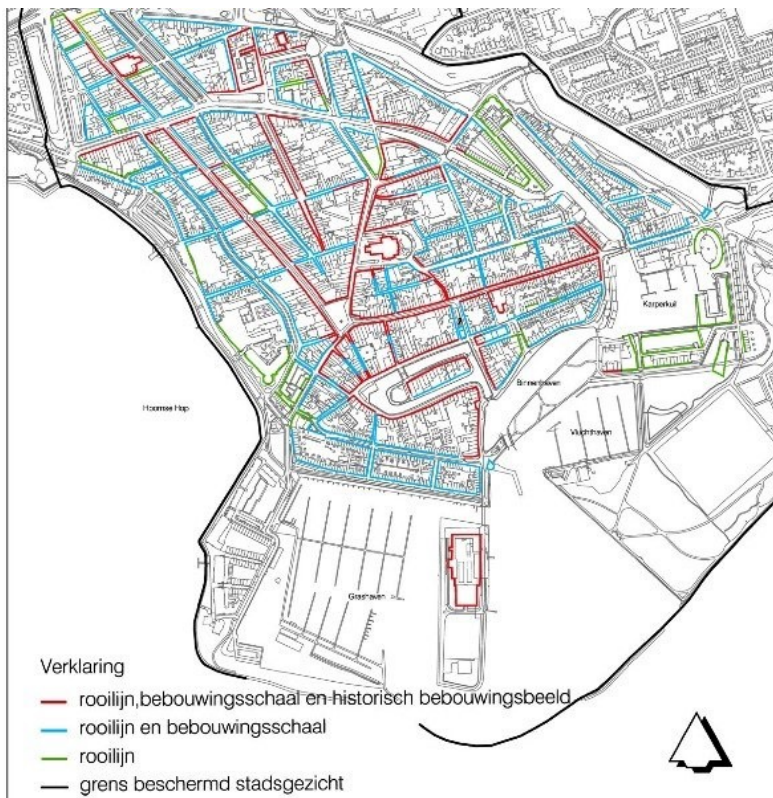
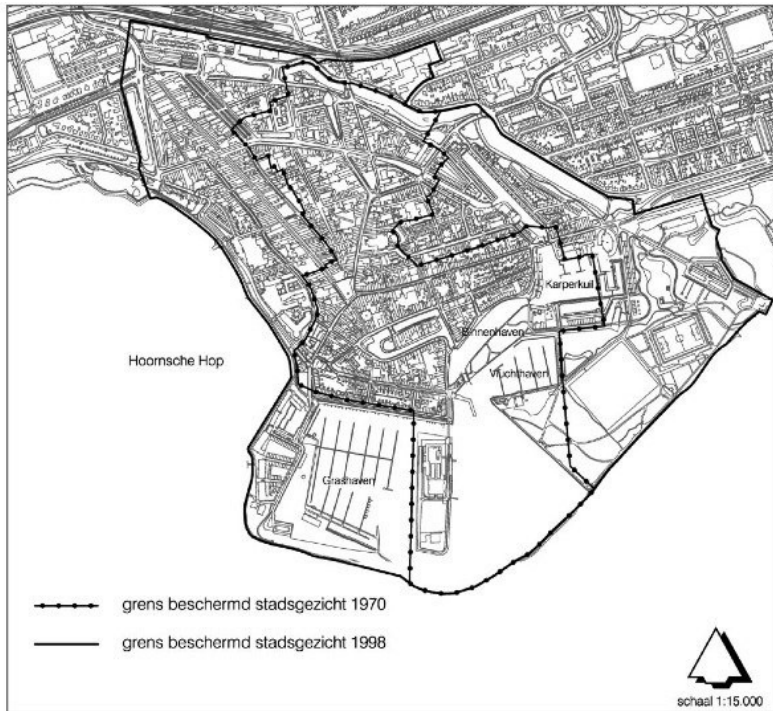

De Stelling van Amsterdam.

2.3 Gemeentelijk beleid

In de verschillende bestemmingsplannen is het beleid van de hogere overheden inzake cultuurhistorie verdisconteerd. Dit houdt in dat de ontwikkelingen op en langs de dijk worden gestuurd tegen de achtergrond van het behoud van de cultuurhistorische en archeologische waarden. Het beschermd gezicht Hoorn valt gedeeltelijk in het dijkverbeteringstraject. Voor het beschermd gezicht geldt een conserverend ruimtelijk beleid. De bescherming is gericht op het herkenbaar houden van de ontwikkelingsgeschiedenis en de overwegend historisch waardevolle bebouwing van de binnenstand en op bebouwingsbeeld en ruimtelijke structuur. Deze aspecten zijn vastgelegd in het bestemmingsplan. De bebouwing aan de Westerdijk die zowel valt binnen het beschermd gezicht als het dijkverbeteringstraject is voor een groot deel niet monumentaal, maar wel beeldondersteunend. Er staan twee gemeentelijke monumenten Westerdijk 44 en 52. Verder geldt dat het stratenpatroon in samenhang met de schaal van de bebouwing van belang is. De dijk als primaire historische structuurlijn heeft aan de binnenkant niet of nauwelijks een herkenbaar historisch profiel. Het gebied van het beschermd gezicht Edam valt net buiten de dijkverbetering.

Langs het Zeevangse deel van de dijk is het bestemmingsplan 'Buitengebied 2009' van kracht, vastgesteld in 2010. Het plan is conserverend van aard en maakt niet of nauwelijks ruimtelijke ontwikkeling langs de dijk mogelijk.

Beschermd gezicht Hoorn boven, bijbehorende structuurkaart onder (Kadernota voor het bestemmingsplan Hoorn Binnenstad 2005).

3 Beoordelingskader cultuurhistorie

3.1 Inleiding: sturende documenten

De verschillende (beleids)nota's die in het vorige hoofdstuk aan de orde zijn gekomen, hebben verschillende consequenties voor activiteiten op het gebied van ruimtelijke ordening en inrichting. De dijkverbetering is er daar een van. In het onderstaande worden de genoemde consequenties onderzocht en vertaald naar het beoordelingskader cultuurhistorie. Daarbij geldt dat meer specifieke documenten gezien worden als een uitwerking van meer algemene. Waar een rijksnota voor een groot gebied bijvoorbeeld 'openheid' als kernwaarde aanduidt, specificeren en differentiëren provinciale en gemeentelijke die waarde voor onderscheiden gebiedsdelen. De nota's op hoger schaalniveau komen terug in het beoordelingskader op regionaal niveau.

Voor het beoordelingskader op lokaal en dijkniveau onderscheiden we vier 'kwalificerende' of wel sturende documenten:

- Redengevende omschrijving Noorder IJ- en Zeedijken als Provinciaal Monument Noord-Holland (2004), idem voor de West-Friese Omringdijk (in: De Omringdijk van West-Friesland. Provinciale monumenten van Noord-Holland. Haarlem 1990 (Provinciaal Bestuur Noord-Holland);
- Beleidsnota Landschap en Cultuurhistorie (2009);
- Beeldkwaliteitsplan Westfriese Omringdijk (2009);
- Beeldkwaliteitsplan voor de Stelling van Amsterdam (2008).

Daarbij zijn de Redengevende omschrijvingen bepalend voor de dijk zelf en de onderdelen die bij het provinciaal monument behoren. Het Beeldkwaliteitsplan Westfriese Omringdijk vult het 'omgaan' met de Omringdijk verder in op het bijbehorend deel van het dijkverbeteringstraject. De Beleidsnota Landschap en Cultuurhistorie is bepalend voor de omgeving van de dijk(deels overlap met het monument). Het Beeldkwaliteitsplan voor de Stelling van Amsterdam is alleen voor de omgeving van Fort Edam sturend.

3.2 Beoordelingskader

Uit de documenten die aan de orde zijn gekomen in 2.1 e.v is te destilleren welke aspecten bij de dijkverbetering het beoordelingskader op *regionaal* niveau moet bevatten:

Binnendijks

- het open, waterrijke landschap met karakteristieke strokenverkaveling;
- de (aantakking van) voor het gebied typerende lintdorpen
- het voorkomen van stolpboerderijen, karakteristiek voor Noord-Holland

Buitendijks

- de afwisseling van directe overgang naar het Markermeer met de aanwezigheid van voorlanden

De documenten uit 2.1 en sturende documenten die onderscheiden zijn in 3.1 geven aan welke aspecten leidend moeten zijn in het beoordelingskader op *lokaal- en dijkniveau*:

- de dijk zelf als provinciaal monument: zowel tracé, als profiel, inclusief historische steenbekleding. De Redengevende omschrijving van zowel de Omringdijk als de Noorder IJ- en Zeedijken onderscheidt een drievoudige betekenis: het monument als cultuurhistorisch, historisch-morfologisch en beeldbepalend element;
- het bij het monument behorende voorland aan de buitenkant van de dijk;
- de bij het monument behorende braken aan de binnenkant van de dijk
- in het algemeen de zone langs de dijk: aan de binnenkant de overgang naar bebouwingslint en/of verkaveling, aan de buitenkant de scherpe overgang naar het Markermeer;
- Hoorn: stedenbouwkundige structuur en kleinschaligheid binnen het beschermd gezicht langs de dijk;
- de kwaliteit van de Stelling van Amsterdam bij Fort Edam.

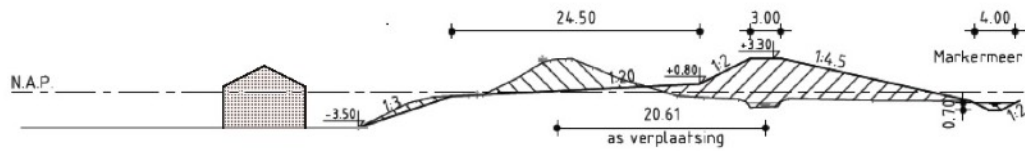
Uitgangspunt bij het beoordelingskader is dat de genoemde aspecten behoudenswaardig zijn. Daarbij is niet per definitie uitgesloten dat elke vorm van wijziging of transformatie een negatief effect op de cultuurhistorische waarde heeft. In het MER wordt dit verder afgewogen en vertaald in een beoordelingskader specifiek voor de milieu-effectrapportage. De effectbepaling in het MER gaat uit van het geformuleerde beoordelingskader en de achterliggende (behouds)doelen uit het overheidsbeleid. De effecten van de verschillende alternatieven en varianten worden steeds van daar uit beredeneerd. Waar nodig wordt om de ernst van de effecten in te schatten gebruik gemaakt van cultuurhistorische expert judgement. Bij de onderlinge afweging van alternatieven/varianten speelt de effectbeoordeling uiteraard een rol, maar ook de visie op de dijk die al in de Startnotie (2008) is geformuleerd (zie Bijlage IV).

3.3. Mogelijke effecten

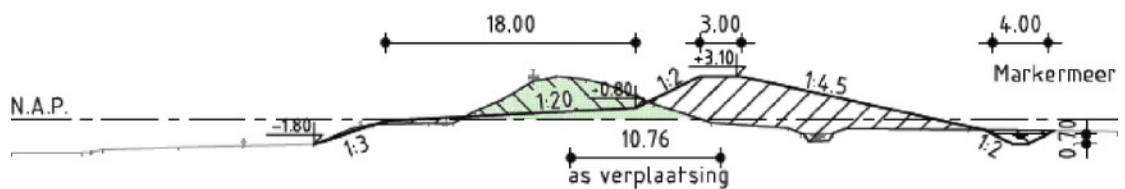
Bij de dijkverbetering kan zich een aantal negatieve effecten voordoen op de waardevolle aspecten van dijk en omgeving:

- aantasting van de dijk zelf: het profiel wordt minder markant en 'leesbaar' bij aanberming. Bij asverschuiving kan de dijk voor een aanzienlijk deel verdwijnen als historisch aardwerk. Verflauwing van het buitentalud kan leiden tot verdwijnen van de historische steenbekleding
- aantasting van het cultuurhistorisch waardevolle voorland als gevolg van ruimtebeslag bij aan de buitenkant, vooral bij asverschuiving
- aantasting van de relatie dijk – bewoningslint bij binnenwaartse verbetering. Bermen 'pakken' a.h.w. de bebouwing in, er is beslag op de binnendijkse verkaveling.
- aantasting van braken of ander binnendijks water door ruimtebeslag bij versterking aan de binnenkant.
- aantasting van historisch-bouwkundige objecten: geheel/gedeeltelijke

afbraak bij verschuiven van de dijk.

Bij asverschuiving naar buiten verandert de nauwe relatie tussen binnendijkse bebouwing en de dijk.

Bij asverschuiving naar buiten gaat een groot deel van de dijk als historisch-morfologisch element verloren.

Bronnen

Aanvullende cultuurhistorische inventarisatie dijkgerelateerde cultuurhistorische elementen in het kader van de dijkversterking Edam-Amsterdam, Amersfoort 2012 (Vestigia).

Bartels, M. en C.P. Schrickx, Dijkbouw en bewoning aan de Klamdijk. Een archeologisch bureauonderzoek ten behoeve van het boezemgemaal Lutjeschardam (gemeente Zeevang). Hoorn 2012 (West-Friese Archeologische Rapporten 40).

Beek, M. en A. van der Mark. Het ene gebied is het andere niet. Atlas van beschermde stads- en dorpsgezichten in Noord-Holland. Amsterdam 2009.

Beleidskader Landschap en Cultuurhistorie Noord-Holland. Provincie Noord-Holland, Haarlem 2006.

Benjamins, M. (red.), Parallelspoor Bodemwaarden Markermeer IJmeer. Amersfoort 2007 (ADC Heritage Rapport H 021).

Beschrijving van de Noorder IJ- en Zeedijken deel 1 en 2. Provincie Noord-Holland, Haarlem 2004.

Boon, P. Voorland en inlagen: de Westfrieze strijd tegen het buitenwater. In: West-Frieslands Oud & Nieuw, jaarboek 58 (1991), blz. 78-113.

Bruin, J. de en D. Aten, Een gemene dijk? Verwikkelingen rond de dijkzorg in West-Friesland; de watersnood van 1675 – 1676. Purmerend 2004

Danner, H., Oosthuizen, een heerlijkheid in de Zeevang 1292 – 1863. 1992.

Danner, H.S., H.Th.M. Lamboij, C. Streefkerk.die water keert. 800 jaar regionale dijkzorg in Hollands Noorderkwartier. Wormerveer 1994.

Huitema, T., Dijken langs zee, rivieren en kanalen. Kaden om polders, droogmakerijen enz. Amsterdam/Antwerpen 1947.

Kramer, J, Polder de Etersheimerbraak 1632 - 1982. Middenbeemster 1982.

Kwaliteitsdijk Hoorn - Amsterdam. De dijk benaderd vanuit cultuur en cultuurhistorie. Amsterdam 2010 (DSP-groep i.s.m. DS).

Een toekomst voor dijken. Handreiking voor de omgang met dijken als cultureel erfgoed. Amersfoort 2013 (Rijksdienst voor het cultureel erfgoed).

Kwaliteitsdijk Hoorn - Amsterdam, de dijk benaderd vanuit cultuur en cultuurhistorie. Ontwikkeling van een visie voor een kwaliteitsdijk tussen Hoorn en Amsterdam, uitgaande van waarden vanuit de culturele planologie. DS-groep, Amsterdam 2010.

De Omringdijk van West-Friesland. Provinciale monumenten van Noord-Holland. Haarlem 1990 (Provinciaal Bestuur Noord-Holland).

Topografische kaarten 1:25.000, 1894 – nu.

Vries Az, G. de, De zeeweringen en waterschappen van Noord-Holland. Haarlem 1864. 2de uitgave, bewerkt door jhr. Mr. J.W.M. Schorer. Haarlem 1894. 3de uitgave, bewerkt door D. Kooiman, Alphen aan den Rijn 1936.

Wagenaar, K. en C. van Wallenburg, Toelichting bij de kaartbladen 19 Oost Alkmaar en 20 West Lelystad (Noordhollands gedeelte). Bodemkaart van Nederland schaal 1:50.000. Wageningen 1987 (Stiboka).

Bijlage I

Steenbekleding per module

Module	Sectie (oude indeling)	(Steen)bekleding
1	1A	Noordse steen
1	1B	Noordse steen
1	1C	nvt.
2	2A	Noordse steen
3	2B	Noordse steen
3	2C	Noordse steen
3	3A	Noordse steen
3	3A	Geen
3	3B	Geen
3	4	Noordse steen
4	5A	Noordse steen
4	5B	Geen
4	6A	Klinkers
4	6B	Klinkers
5	7A	Basalt met Noordse steen
5	7B	Basalt met klinkers Vanaf dp23+50 (250 meter na aansluiting Etersheim) Noordse steen met klinkers
6	8A	Noordse steen met klinkers
6	8B	Klinkers
6	9A	Basalt met klinkers: 150 meter Basalt met Noordse steen met klinkers: 150 meter
7	9B	Basalt met Noordse steen met klinkers
7	10A	Basalt met Noordse steen met klinkers
7	10B	Basalt met Noordse steen met klinkers
7	11A	Basalt met klinkers Van 79+50-80+50 Noordse steen met klinkers. Van 84.50-85+50 Basalt en Noordse Steen en klinkers.
7	11B	Basalt met Noordse steen met klinkers. Laatste 200 meter van 93+50-95+50 Basalt met klinkers.
7	11C	Basalt met Noordse steen met klinkers. Laatste 200 meter van 93+50-95+50 Basalt met klinkers.

Module	Sectie (oude indeling)	(Steen)bekleding
7	12A	Basalton: 95+50-97+50 & 100+50-103+50 Klinkers: 97+50-100+50 & 103+50-106+50 Basalt met Noordse steen met klinkers. Laatste 200 meter van 93+50-95+50 Basalt met klinkers. Basalt
7	12B	Basalt: eerste 100 meter daarna geen.

Bijlage II

Provinciale Monumenten Westfrieze Omringdijk en Noorder IJ- en Zeedijken

Redengevende Omschrijving Westfrieze Omringdijk

De Westfrieze Omringdijk is cultuurhistorisch van betekenis omdat hij West-Friesland door de eeuwen heen beschermd heeft tegen het water van de zee en de omringende meren.

Het tracé van de dijk is historisch bepaald. Men kan daarin sporen waarnemen van de strijd tegen het water in de loop der tijden. In de eerste plaats is dat het bochtige tracé zelf. Bochten in een dijk duiden meestal op inbraken. Vervolgens geven de wielen een indruk van regelmatig terugkerende doorbraken en zijn de kleiputten de resultaten van het voortdurende onderhoud en herstel van de dijk. Tenslotte vormen de buitendijkse landen een essentieel onderdeel van de oudste vorm van een dijkverdedigingssysteem, waarbij men vóór de dijk voorland liet liggen om de slag van het water te breken.

Historisch-morfologisch is de dijk van betekenis omdat hij in de loop der tijd hersteld, opgehoogd en afgegraven is en successievelijk van een aarden, wier- en steenbekleding is voorzien. Belangrijk hierbij is de samenstelling van het dijklichaam en de vorm van het profiel daarvan, zoals minimum breedte, taludhelling etc.

De dijk vormt een beeldbepalend element in het Noord-Hollandse polderlandschap door de continuïteit en de hoogte van de dijk en de openheid van het landschap.

Tenslotte heeft de dijk nog historisch-ruimtelijke betekenis als scheiding tussen oud land en de zee en tussen oud en nieuw land, waardoor hij een essentieel deel uitmaakt van het omringende dijklandschap. Dit cultuurlandschap heeft in de loop der tijd in hoge mate invloed uitgeoefend op de huidige uiterlijke verschijningsvorm van verschillende dijkvakken.

Redengevende Omschrijving Noorder IJ- en Zeedijken

A De dijken

De Noorder IJ- en Zeedijken zijn **cultuurhistorisch** van betekenis omdat zij de Zeevang en Waterland door de eeuwen heen beschermd hebben tegen het water van de voormalige Zuiderzee. Het tracé van de dijk is historisch bepaald. Men kan daarin de sporen waarnemen van de strijd tegen het water in de loop der tijden. In de eerste plaats in het bochtige en hoekige tracé zelf. Bochten en hoeken in de dijk duiden op doorbraken in vervlogen tijden. Vervolgens geven de braken, zoals de wielen hier genoemd worden, een indruk van de gevolgen van de vroeger steeds terugkerende doorbraken. Tenslotte vormen de buitendijkse landen een essentieel onderdeel van de

oudste vorm van een dijkverdedigingssysteem waar- bij men voor de dijk voorland liet liggen om de slag van het water te breken.

Historisch morfologisch zijn de dijken van betekenis omdat zij in de loop der tijd hersteld, opgehoogd en afgegraven zijn en successievelijk van aarden-, wier- en steenbekleding zijn voorzien. Belangrijk is hierbij de samenstelling van het dijklichaam en de vorm van het profiel daarvan, zoals minimum breedte, taludhelling etc.

De dijken vormen een **beeldbepalend** element in het Noord-Hollandse polderlandschap door de continuïteit en de hoogte van de dijken in samenhang met de openheid van het omgevende landschap.

B De Buitendijkse landen en Braken

De buitendijkse landen en de braken (de wielen) zijn **cultuurhistorisch** van betekenis omdat zij het huidige tracé van deze dijken bepaald hebben. De

braken zijn verantwoordelijk voor de vele bochten in de dijk. Behalve het reeds aanwezige voorland ont- stond veel buitendijks land door het leggen van inlaagdijken. Aanvankelijk binnendijks gelegen land kwam hierdoor buitendijks te liggen.

Historisch-morfologisch zijn deze elementen van de Noorder IJ- en Zeedijken van betekenis omdat zij in de loop der tijd nogal wat veranderingen hebben ondergaan. Het buitendijkse land is afgekald en weer aangegroeid, de braken zijn in de loop der tijd enigszins van vorm veranderd.

Beeldbepalend in het Noord-Hollandse polderlandschap zijn deze elementen door hun verwevenheid met het landschap.

De monumentale bescherming van het buitendijkse land zal een nadere bescherming van de Noorder IJ- en Zeedijken zelf ten goede komen, aangezien activiteiten op dit land meestal verregaande consequenties voor de dijk hebben. Hierdoor wordt tevens bij het verleden aangesloten, toen men het voorland beschermde om de dijk te kunnen behouden.

Bijlage III

Ontwikkeling dijktracés Hoorn – Durgerdam 1916 - nu

Dijkverbetering 1920

Bij de watersnood van 13-14 januari 1916 braken op veel plaatsen in Noord-Holland de Zuiderzeedijken door. Dit leidde tot de oprichting in 1919 van het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier (HHNK), een nieuw groot waterschap voor alle belangrijke waterkeringen in het betreffende gebied. Vervolgens werden vanaf 1920 stelselmatig en in onderlinge samenhang de dijken verbeterd: waar mogelijk werd met 1m verhoogd, taluds werden verflauwd en zo veel mogelijk werd aan de binnenzijde een steunberm aangebracht waarop de weg werd gelegd, die tot dan veelal op de kruin lag. Dit is in hoofdlijnen het huidige profiel van de dijk. De weg onder aan de dijk, over de grootste lengte tussen Durgerdam en Hoorn aanwezig, is bij de dijkverbetering van 1920 aangelegd. De tot dan functionerende weg op de kruin verdween.

Aan de buitenkant werd een klinkerbekleding aangebracht van zo'n 2 – 2.5m breed, volgens Huitema (1947, p. 40) gebeurde dat 'algemeen'. Waarschijnlijk is dat niet geheel juist, ook omdat op veel plekken al bekleding met natuursteen aanwezig was (noordse steen, basalt). Tussen Edam en Durgerdam blijkt de klinkerbekleding niet meer aanwezig (Vestigia 2012). Op het traject Hoorn – Edam is in diverse modules klinkerbekleding aanwezig, al dan niet in combinatie met Noordse steen (20130311 Overzicht en conclusie steenbekleding en scheidingspalen.xlsx).

Tracéverlegging?

In verband met de voorgenomen dijkverbetering is de vraag opgekomen in hoeverre er bij de dijkverbetering van ca. 1920 verschuivingen in het tracé hebben plaatsgevonden.

Deze vraag is als volgt beantwoord: de huidige dijk uit de TOP10NL is geprojecteerd op de geogerefererde topografische kaart 1:25.000 (zg. Bonne-bladen) uit de periode 1894 – 1914. Daardoor zijn tracéverschillen tussen nu en de periode voor de dijkverbetering van 1920 zichtbaar. Waar dergelijke verschillen optreden, is beken in hoeverre die voortkomen uit de verschillen in geometrische basis van de oude en de nieuwe kaart (de oude kaart geeft dan feitelijk hetzelfde beeld maar is a.h.w. iets verschoven t.o.v de huidige situatie). Ook is beken of verschillen zo mogelijk terug te voeren zijn op kaartbeelden van na 1920 tot nu en dus op ingrepen van na 1920 berusten. De vergelijking laat zien dat het dijktracé hier en daar enigszins is rechtgetrokken, maar dat er nauwelijks sprake is van meer substantiële verlegging.

Wat overblijft als tracéverlegging als gevolg van de dijkverbetering van 1920 betreft slechts een enkele situatie:

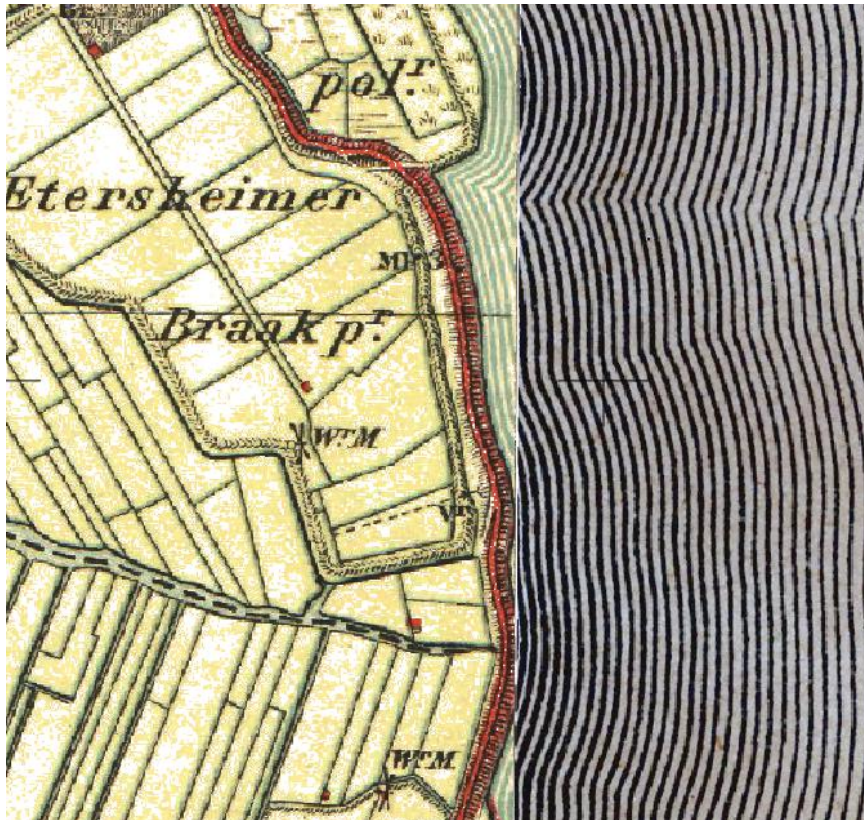
- op het dijktraject Hoorn – Edam is de dijk naar buiten verlegd even ten zuiden van Etersheim, ter hoogte van de watergang dwars op de dijk;
- op het dijktraject Edam – Durgerdam is de Zuidpolderdijk boven Volendam naar buiten verschoven, ten zuiden van twee wielen

(ontstaan tussen 1859 en 1892, in de huidige situatie niet meer herkenbaar).

De gebruikte kaarten zijn niet geschikt om de verschuiving exact te kunnen meten. Ruw geschat gaat het in beide gevallen om een asverschuiving van ca. 30m op het meest verschoven punt.

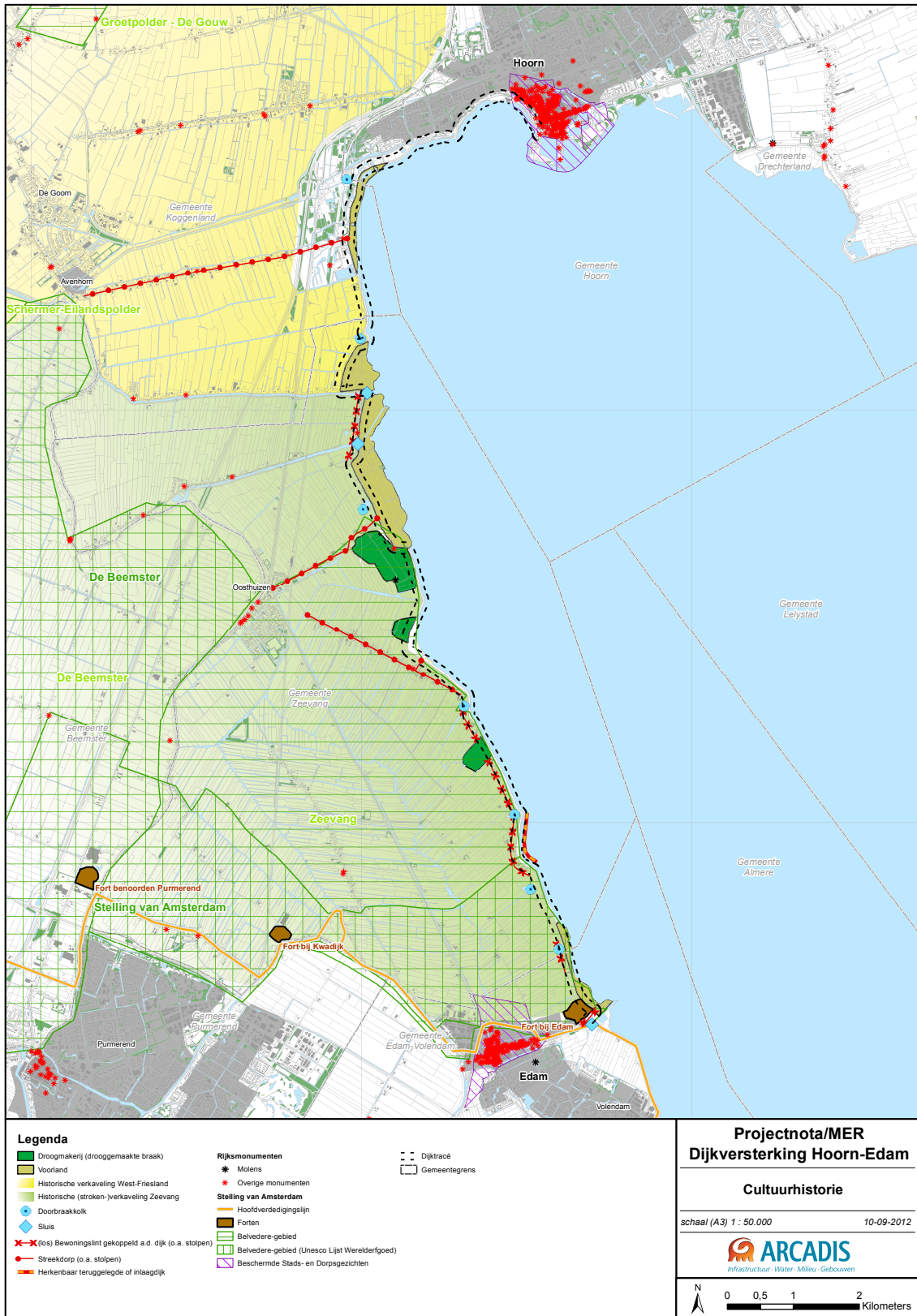
verschuiving Zuidpolderdijk

verschuiving ten zuiden van Etersheim

Bijlage IV

Visie cultuurhistorie (Startnotitie, 2008)

De cultuurhistorische waarde van IJsselmeerdijk en de onmiddellijke omgeving zijn groot. Dit komt naar voren in het rijksbeleid: de Zeevang maakt deel uit van een Belvederegebied en van het Nationaal landschap Laag Holland. Zowel de Noorder IJ- en Zeedijk als de IJsselmeerdijk ter hoogte van de Zeevang zijn aangewezen als provinciaal monument. In het beleid wordt dan ook aangestuurd op behoud van de aanwezige waarden en een zorgvuldige omgang met de dijk bij verbeteringsmaatregelen.

Een eerste conclusie op grond van de beleidsintenties kan dan ook zijn dat cultuurhistorie een leidend aspect moet zijn in de dijkverbetering. Het gaat om behoud van waardevolle karakteristieken van de dijk zelf en de onmiddellijke omgeving, binnen de veiligheidseisen die aan de dijk moeten worden gesteld. De uitdaging is de dijk zodanig te verbeteren dat de huidige onderlinge betrokkenheid van dijk en omgeving in stand blijft; de dijk mag niet als een 'los' element in het landschap komen te liggen.

Primaire aandachtspunten zijn:

- behoud van het huidige tracé, als informatiedrager van de dijkgeschiedenis;
- zorgvuldige omgang met profielkenmerken (verschil binnen – buitentalud). Hierbij de kanttekening dat het huidige profiel in feite 'laag op laag' is en daardoor minder historisch 'leesbaar' is dan het tracé. Het bijzondere gegeven van de buitenbekleding met gedeeltelijk noordse steen is een extra aandachtspunt;
- de aansluiting op het binnendijks gebied met bewoningslint, historische boerderijen en kenmerkende verkaveling,
- aansluiting op het buitendijks gebied: de scherpe overgang dijk –water of juist de aanwezigheid van voorland.

De archeologische betekenis van de dijk zelf is wisselend. Aangenomen kan worden dat deze hoger is naarmate de dijk ouder is. Sporen van het ontstaan van de dijk liggen als het ware als jaarringen op elkaar en geven inzicht in het proces van verhogen en aanpassen. Dijkgedeelten waar een gat is gedicht kunnen echter juist weer van betekenis zijn omdat hierin sporen van het proces van dichting aanwezig zullen zijn.

Bijlage V

Kaart cultuurhistorie

Zie MER Versterking Markermeerdijken. Dl. B, par. 3.5, p. 95.